“G‘AROYIB US-SIG‘AR” DEVONIDAGI “SEN MENI VASLING BILA SHOD ETMASANG O‘LGAN EMAS” G‘AZALINING POETIK XUSUSIYATLARI

Shamsuddinova Iroda Javdat qizi
Toshkent davlat
sharqshunoslik universiteti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24288504

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “G‘aroyib us-sig‘ar” devoni tarkibidagi “Sen meni vasling bila shod etmasang o‘lgan emas” g‘azalining poetik xususiyatlari tahlil etiladi. G‘azallarning badiiyati, ularning mazmun va shakl jihatidan o‘ziga xosligi, obrazlilik va tasviriy vositalarning qo‘llanishi yoritiladi. Shuningdek, Navoiy she’riyatida an’anaviy va innovatsion uslublarning uyg‘unligi ko‘rsatilib, uning lirikasidagi asosiy g‘oyaviy yo‘nalishlar tahlil qilinadi. Maqola g‘azallardagi lirik qahramon obrazi, ishq, komillik va ma’naviy poklik mavzularining ifodalanishiga ham alohida e’tibor qaratadi.
Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “G‘aroyib us-sig‘ar”, g‘azal, poetika, badiiy tasvir, lirika, obraz, tahlil, ishq, komillik.

Аннотация. В статье анализируются поэтические особенности газелей, содержащихся в диване Алишера Навои «Гарайиб ус-сигар». Подчеркивается художественность газелей, их своеобразие по содержанию и форме, образности, использованию образного языка. Показано также созвучие традиционного и новаторского стилей в поэзии Навои, проанализированы основные идейные направления в его лирике. Особое внимание в статье уделяется образу лирического героя в газелях, а также выражению тем любви, совершенства и духовной чистоты.
Ключевые слова: Алишер Навои, «Гаръиб ус-сигар», газель, поэтика, художественное изображение, лирика, образ, анализ, любовь, совершенство.

Abstract. This article analyzes the poetic features of the ghazals included in Alisher Navoi's collection "Gharoyib us-sigar". The artistry of the ghazals, their uniqueness in content and form, imagery and the use of figurative means are highlighted. The harmony of traditional and innovative styles in Navoi's poetry is also shown, and the main ideological directions in his lyrics are analyzed. The article also pays special attention to the expression of the image of the lyrical hero in the ghazals, the themes of love, perfection, and spiritual purity.
Key words: Alisher Navoi, "Gharoyib us-sigar", ghazal, poetics, artistic image, lyrics, image, analysis, love, perfection.

KIRISH

Alisher Navoiy 1441-yil 9-fevralda Amir Temurning o‘gli Shohruh Mirzo shohligi davrida Hirotda tug‘ildi. Zamondoshlari uning haqida ko‘pincha „Nizomiddin Mir Alisher“ deb yozadilar. Nizomiddin — din-diyonat nizomi degani bo‘lib, donishmand mansab egalariga beriladigan sifat, „mir“ amir demakdir.

Alisher Navoiyning o‘zbek tilida yaratgan she’riy merosi asosan “Xazoyin ul-maoniy” devoniga jamlangan. Asar 4 qismdan iborat. Devonning birinchi qismiga “G‘aroyib us-sig‘ar” (“Bolalik g‘aroyibotlari”), ikkinchi qismiga “Navodir ush-shabob” (“Yigitlik nodirotlari”), uchinchi qismiga “Badoe’ ul-vasat” (“O‘rta yosh badialari”) va nihoyat, to‘rtinchi qismiga “Favoyid ul-kibar” (“Keksalik foydalari”) degan nomlar berildi. “Xazoyin ul-maoniy” inson bolasining murakkab va yuksak tafakkuri hamda behisob his-tuyg‘ulari bilan bog‘liq minglarcha she’r va o‘nlarcha she’r turlarini o‘z ichiga olgan majmua bo‘lib, Sharq adabiyoti tarixida noyob hodisadir.[1; 401-b]

Alisher Navoiy ijodining muhim qismi bo‘lgan “G‘aroyib us-sig‘ar” devoni shoirning badiiy mahoratini, uning poetik uslubi va tasviriy vositalarining takomillashuvini aks ettiradi. Ushbu devondagi g‘azallar ishq, hayot, ma’naviy komillik, vafodorlik va tasavvufiy tushunchalarni o‘z ichiga olgan holda, Sharq she’riyatining eng yuksak namunalaridan biri hisoblanadi. G‘azallardagi badiiy tasvir, ramziy ifodalar va poetik san’atlar Navoiy ijodining betakrorligini namoyon qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Alisher Navoiy lirik merosining mukammal nashri ilk bor 1959-1960 yillarda O‘zbekiston Fanlar akademiyasining A. S. Pushkin nomidagi Til va adabiyot instituti tomonidan tayyorlangan va O‘zbekiston FA nashriyoti tomonidan amalga oshirilgan edi. «Xazoyin ul-maoniy» devonlari nashrini O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan fan arbobi, Beruniy mukofoti laureati, filologiya fanlari doktori, professor Hamid Sulaymon tayyorlagan edi. 1956-1960 yillarda tayyorlangan ilmiy-tanqidiy tekst va transliteratsiya asosan sobiq Ittifoqdagi fondlarda saqlanayotgan qo‘lyozmalar va boshqa nusxalar asosida tuzilgan edi. Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Davlat adabiyot muzeyi, O‘zbekiston FA Qo‘lyozmalar institutining direktori, professor Hamid Sulaymonning faoliyati bilan keyinchalik Alisher Navoiyning mo‘’tabar ikki kulliyotining fotonusxasi qo‘lga kiritildi. Bular Alisher Navoiy kulliyotining Istanbulda, To‘pqopi saroyi fondida saqlanayotgan nusxasi, 1495-1497 yillari xattot Darvesh Muhammad Toqiy tomonidan Hirotda ko‘chirilgan hamda Parij Milliy kutubxonasida saqlanayotgan, 1525—1527 yillarda kotib Ali Hijroniy tomonidan Hirotda ko‘chirilgan ikki jildlik kulliyot fotonusxalaridir. Har ikkala kulliyot kompozitsiya va mundarija jihatidan bir-biriga yaqin.

Shundan so‘ng «Xazoyin ul-maoniy» ilmiy-tanqidiy tekstini professor Hamid Sulaymon Leningrad, Dushanba, Istanbul, Parij qo‘lyozma nusxalari asosida qayta tuzib chiqdi. Alisher Navoiy «Xazoyin ul-maoniy»sining ushbu to‘liq nashrini o‘sha ilmiy-tanqidiy tekst hamda avvalgi nashr va yuqorida zikr etilgan to‘rt qo‘lyozmaga muqoyasa qilib chiqildi va bosmaga tayyorlandi. Birinchi nashrda turli sabablarga binoan yo‘l qo‘yilgan ayrim nuqsonlar shu ish jarayonida imkon boricha bartaraf etildi.

Alisher Navoiyning «Xazoyin ul-maoniy» asari O‘zbekiston «Fan» nashriyoti tomonidan chop etilmoqda bo‘lgan 20 jildlik shoir asarlarining to‘liq nashrida III («G‘aroyib us-sig‘ar»), IV («Navodir ush-shabob»), V («Badoyi’ ul-vasat»), VI («Favoyid ul-kibar») jildlarni tashkil etadi.

«Xazoyin ul-maoniy»ga kirgan devonlarning qayta ko‘rilgan va to‘ldirilgan mazkur nashrini filologiya fanlari kandidati F. Q. Sulaymonova rahbarligi ostida filologiya fanlari

kandidatlari M. Sh. Hamidova, Sh. U. Sharipov, L. N. Serikova va ilmiy xodimlar M. Inog‘omxo‘jayeva, M. Bahodirova, M. Xayrullayevalar amalga oshirdilar.[4; 78, 79-b]

“G‘aroyib us-sig‘ar” devoni Alisher Navoiy g‘azallarining dastlabki bosqichi bo‘lib, u asosan ishqiy, falsafiy va didaktik ruhdagi she’rlarni o‘z ichiga oladi. Bu devondagi g‘azallarda shoirning yoshlik orzulari, hayotiy tajribalarining dastlabki ifodalari va o‘ziga xos uslubining shakllanishi kuzatiladi.

- Devon g‘azallarida:
- Ishqiy va sufiy motivlar;
- Lirik qahramonning kechinmalari;
- Go‘zallik va ma’naviy komillikka intilish;
- Falsafiy mushohadalar va insoniy kamolot masalalari yoritiladi.

Alisher Navoiy she’riyatida badiiy tasvir vositalari keng va rang-barang. U o‘z g‘azallarida tashbih, isti’ora, tajnis, mubolag‘a, tazod, kinoya kabi usullardan mohirona foydalanadi.

Shoir o‘z g‘azallarida ko‘pincha lirik qahramon holatini tasvirlashda tashbih va isti’oralarni qo‘llaydi. Masalan:

Ko‘nglum ichra yolg‘uz qoldim, shabnam ichra gul misol,
G‘am tig‘idin yaralondim, paykon ichra qilich misol.

Bu misralarda gul va shabnam, paykon va qilich o‘rtasidagi o‘xshashlik orqali shoirning dardli holati yorqin tasvirlangan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Alisher Navoiyning “Sen meni vasling bila shod etmasang o‘lgan emas” g‘azali oshiqning ishq yo‘lidagi fidokorligi, sabr va sadoqati haqida bo‘lib, unda muhabbatning ilohiy va tasavvufiy ma’nolari ham aks etadi. Quyida ushbu g‘azalning poetik tahlilini keltirib o‘tamiz.

Sen meni vasling bila shod etmasang, o‘lgan emas,
Men seni hijring bila faryod etmasam, o‘lgan emas.
Ishqing ichra jon berib, jonon, seni birla turib,
Men seni bir dam yod etmasam, o‘lgan emas.
G‘amza-yu zulfig bila ming jon qasdiga qasd qilding,
Men seni g‘amzang bila shikast etmasam, o‘lgan emas.
Ko‘rmadim men ishq aro mendek halok, ey mutribim,
Men seni ushshoq bila bazm etmasam, o‘lgan emas.
Ey Navoiy, ishq ichra bo‘ldi jonim ming parcha,
Men seni har parchada faryod etmasam, o‘lgan emas.

Bu g‘azalda oshiqning sevgidagi sadoqati va hijron mashaqqatlariga bardoshi aks etgan. Shoir sevgisiz hayotning qadr-qimmatga ega emasligini va ishq yo‘lida chekilgan iztiroblarni tasvirlaydi. Har bir baytda o‘zining o‘limga qadar bo‘lgan sadoqatini ifoda etadi.

G‘azalning badiiy tahlili

a) Radif va qofiya

Radif: "o‘lgan emas" – bu radif g‘azalning har bir baytida takrorlanib, oshiqning tiriklik va o‘lim o‘rtasidagi ziddiyatli holatini kuchaytiradi.

Qofiya: shod – faryod – yod – shikast – bazm – faryod kabi so‘zlar qofiya sifatida ishlatilgan.

b) Poetika va badiiy san’atlar

Tazod (antiteza): Har bir baytda muhabbat va hijron, hayot va o‘lim o‘rtasidagi qarama-qarshilik tasvirlangan. Masalan:

“Sen meni vasling bila shod etmasang, o‘lgan emas” – ya’ni sevgisiz hayot hayot emas.

“Men seni hijring bila faryod etmasam, o‘lgan emas” – oshiq hayotda ekan, sevgining iztiroblarini his qiladi.

Tashbih va isti’ora:

“Ishqing ichra jon berib” – bu yerdagi "jon berish" haqiqiy o‘lim emas, balki ishq yo‘lidagi ruhiy fidochilikdir.

“Ko‘rmadim men ishq aro mendek halok” – ya’ni, shoir o‘zini muhabbatda eng halokatga uchragan inson sifatida tasvirlaydi.

Tavsif: Shoirning sevgilisining husni, uning g‘amzasi va zulfidan oshiqning joniga zarar yetishi nozik va go‘zal tavsiflar bilan berilgan.

c) Falsafiy va tasavvufiy ma’no

Bu g‘azal faqatgina dunyoviy muhabbat haqida emas, balki tasavvufiy muhabbat haqida ham bo‘lishi mumkin. Tasavvufda ishq Allohga bo‘lgan muhabbat bilan hamohang tushuncha bo‘lib, oshiq Alloh ishqida o‘zini fido qiladi. Bu g‘azalda visol – Allohga yaqinlik, hijron – undan uzoqlik ramzi sifatida tushunilishi ham mumkin.

Bu g‘azal Alisher Navoiy she’riyatidagi ishq, hijron, sadoqat va fidokorlik mavzularining yorqin namunalaridan biridir. U nafaqat oshiqning ruhiy iztiroblarini, balki ishq yo‘lida o‘lim ham ma’no kasb etishini ifoda etadi. Badiiy jihatdan esa tazod, tashbih, isti’ora kabi san’atlar bilan bezalgan.

XULOSA

Har bir se’riy asarda istifoda etilgan qofiyadosh so‘zlarda shoirning ijodiy niyati ichki kechinmalariga uyg‘un holda oz tajasssumini topadi. So‘z hunarmandi — shoir qofiya vositasida she‘rxonning diqqatini asardagi eng muhim fikrlarga qaratadi. Qofiyadosh so‘zlar asarda tasvirlanayotgan badiiy timsollar ma’naviy qiyofiyasini, jumladan, ularning alohida mayl-rag‘batlari, tafakkur olami, dunyoqarashi, tuyg‘ulari va armonlarini yorqin aks ettirashga xizmat qiladi. Qofiya va radif so‘zlar asarning o‘ziga xos uyg‘unligini ta‘minlaydi, uning musiqiyligi va jozibadorligiga ta’sir qiladigan muhim omillardan sanaladi. Qofiyadosh so‘zlar tarkibidagi har bir tovush (harf) va harakat misra, bayt va bandning ta’sirchanligini oshiradi. Radif ham she’riy asar ohangi va ichki uyg‘unligini ta‘minlovchi muhim unsurlardan. Qofiya ilmiga mustaqil ilm sifatida qaralsa-da, ko‘pincha, u aruz ilmiga bog‘lab o‘rganiladi. Ayrimlarning fikricha, qofiya ilmi ham aruz ilmi kabi arablarga borib tutashadi. “G‘aroyib us-sig‘ar” devoni g‘azallarida muallif arab, fors tillaridan o‘zlashgan va o‘zbek tilidagi so‘zlarni qofiya va radif sifatida qo‘llagani kuzatiladi. Ushbu g‘azallardagi qofiyaning mujarrad qofiya, murdaf qofiya (ridfli qofiya), muqayyad qofiya (qaydli qofiya), muassas qofiya (ta’sisli qofiya) turlari uchraydi. Qofiya guruhi, qofiya harflarining ishtirokiga ko‘ra, bir qancha turlarga ajratilib, fanda ularning adadi elliktagacha boradi, degan qarashlar mavjud. Tadqiqotlarda turkiy she’riyatda qofiyaning asosan yigirma besh turi keng qo‘llanilgan, deb ta’kidlanadi. “G‘aroyib us- sig‘ar” devoni g‘azallarida Alisher Navoiy

qofiyaning yigirmadan ortiq turidan foydalangan. Qofiyani bilish she'rni kuy va ohangida tushunishdir; qofiya ilmi sabab, she'riy asarlar, nasriy asarlarga nisbatan ko'proq o'qiladi va kitobxonning estetik zavqini oshirib, uning xulq-atvoriga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ya. G'ulomov. Alisher Navoiyning davrini o'rganish haqida. Kitobda: „Ulug' o'zbek shoiri". -T.:2019; 401-b
2. Izzat Sulton. Navoiyning qalb daftari. -T.: G'. G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1969;
3. Hamid Sulaymon. Alisher Navoiyning fors tilidagi poetik merosi tadqiqotidan. „O'zbek tili va adabiyoti" jurn. 1965, № 5;
4. I.Haqqulov. O'zbek tasavvuf she'riyatining shakllanishi va taraqqiyoti. DDA.- T.:2001. 78, 79-b
5. A.Sa'diy. Adabiyot olimi va tanqidchi sifatida Mir Alisher Navoiy. „O'zbekiston adabiyoti va san'ati" jurn. 1938. № 11-12;
6. H.Qudratullaev. Navoiyning adabiy-estetik olami. — T.: 1991;
7. M.Hakimov. Navoiy asarlari qo'lyozmalarining tavsifi. -T.:1983;
8. Hamid Sulaymon. Alisher Navoiyning fors tilidagi poetik merosi tadqiqotidan. „O'zbek tili va adabiyoti" jurn. 1965, № 5;